

Від видавництва

5 листопада 1992 року Рада Європи ухвалила Європейську хартію регіональних або меншинних мов. Попри заявлені благородні цілі (охорона і розвиток історичних регіональних або меншинних мов), ставлення до неї в багатьох країнах неоднозначне. Вона викликала широке обговорення й у Франції. І врешті стала предметом відповідного рішення Конституційної ради Франції, яка завважила в наданні мовам національних меншин особливих прав на офіційне використання порушення конституційних принципів цілісності Республіки, рівності перед законом та єдності французького народу. Крім того, деякі французькі критики у задекларованому в Хартії особливому захисті регіональних або меншинних мов убачають загрозу для спільного культурного надбання та розмивання національної ідентичності, вважаючи її при цьому результатом впливу уявлень німців про регіональне розмаїття.

У своїй книжці Івон Больман розглядає Хартію як засіб зробити Європу регіонів етнічного характеру, як таку, що розпалює етністську пропаганду й загрожує єдності Франції. Понад те, на її думку, «Європейська хартія регіональних і меншинних мов є німецькою машиною війни проти Франції».

Спираючись на широку документацію, Больман описує походження Хартії. Вона роздумує про маловідомі витоки й наміри авторів як у Німеччині й Австрії, так і у Франції. Цей аналіз прояснює справжнє поняття меншини в Хартії.

Досить довгим і вельми непростим виявився процес узаконення Хартії в Україні. Не бракувало й незаконних дій, проявів войовничого невігластва.

Вже до самого перекладу були зауваги, починаючи з власне назви Хартії (як правильно — «мов меншин» чи «меншинних (міноритарних) мов»?) і закону про її ратифікацію, в якому зазначено, що положення Хартії застосовуються до мов національностей (а не до мов як таких) тощо. Тому в додатках подано два варіанти тексту документа: офіційний разом із Законом України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» і змістовно та стилістично кращий — «Нову редакцію офіційного перекладу на українську мову Європейської хартії регіональних або міноритарних мов» Національної комісії зі зміцнення демократії та утвердження верховенства права. Стосовно ж тлумачення «*langues minoritaires / minority languages*», то хоч «меншинні мови» — точніший відповідник («мов меншин» видається радше калькою «языков меньшинств» з російського перекладу), але тут суттєвіше, який зміст вкладають у це поняття. А в обох перекладах його тлумачено практично однаково. Йі обом перекладам не завадила б мовна коректа, оскільки тексти рясніють кальками: «невід’ємним правом», «заключний акт», «визначення» (на місці «означення»), «використовуються громадянами», «існуючі» тощо.

З огляду на всю складність і актуальність мовного питання в Україні, тривання суперечок з приводу правильного розуміння та застосування Хартії, сподіваємось, книжка І. Больман зацікавить українського читача.

Щоб читач дістав змогу краще вивчити проблему, підготовлено додатки, пов’язані з Хартією, стосовно згадуваних у книжці регіонів, подано також низку інших матеріалів з мовної тематики.

Зауваги до правопису. У написанні слів іншомовного походження видавництво бере за основу правопис 1928 року, з урахуванням деяких пропозицій, викладених у проєкті нового «Українського правопису» (1999 р.).

Олександр Телемко

Передмова

Це було 1964-го. Міхо Мухелі (Michel Mouskhély), професора факультету права й політичних та економічних наук у Страсбурзі, щойно в горах скосила смерть. Журнал «*Европа Етніка*» («*Europa Ethnica*») присвятив йому некрологічну замітку, де відтворив шлях, пройдений від рідної Грузії до Франції, зокрема й короткочасне перебування в Німеччині в двадцятирічному віці¹. Там згадано про його численні наукові публікації, федералістські дослідження і вивчення соціалістичних режимів, а також про славу, якої він зажив через свою політичну прихильність «до Сполучених Штатів Європи та єдиного федералізму». Уже від 1955 року він член центрального комітету Європейського федералістського руху та генеральний секретар Європейської асоціації університетських викладачів, 1956 р. його призначено президентом Конгресу європейського народу: «Федералізм був сенсом його життя, він не шкодував себе заради цієї благородної справи».

Також відзначено, що 1950 р. саме Міхо Мухелі «запросили вкопувати прикордонні стовпи у Пфальці, — цим заходом було символічно скасовано франко-німецький кордон». Утім ця ініціатива поновому висвітлює, як елемент довгострокової стратегії, автобіографічний епізод, що його залюбки повідомив Гельмут Коль (Helmut Kohl)², який у молодості брав участь у цих діях — з європейськими та патріотичними водночас поривами.

¹ «Europa Ethnica» (EE), 1964, p. 165–166.

² Гельмут Коль (н. 1930), 1982–1998 рр. — федеральний канцлер Німеччини — Прим. перекл.

У замітці «*Європи Етніки*» наголошено, що «призупинення європейського будівництва від 1958 р. (...) сильно вразило, але не збентежило» Міха Мухелі й що він скористався цим часом, аби заглибитись у федералістське вчення. 1960 р. він зі своїми друзями створив Університетський коледж федералістського вчення у Валь д'Аості та, якраз перед смертю, — Інститут вищої міжнародної освіти в Ніці, тісно пов'язаний з Міжнародним центром європейської освіти (CIFE), що його 1954 р. заснував Александр Марк (Alexandre Marc)³. Так це місто, центр європейського федералізму, було беззастережно призначено для прийому саміту⁴, де зверхність Німеччини в Європі було визнано й систематизовано. За головування Франції, й на її власній території, це була, так би мовити, німецька прогулянка.

Нібито нагадуючи, що теоретичні праці не є самоціллю й що вони мають підтверджуватись результатами, автор замітки в «*Європі Етніці*» натомість змінює тон: «Останнім часом Міхо Мухелі збагнув, що ми не зможемо зруйнувати державно-національні суверенітети, не діючи зсередини. От чому цей грузинський емігрант налагодив братні стосунки з різноманітними рухами меншин, борючись за здобуття ними незалежності в складі *Європи етносів*».

У замітці міститься проєкт політичної підривної діяльності в європейському масштабі. Його мета — покласти край суверенітетові держав-націй, щоб зробити Європу федеральною, етнічного характеру. Засіб досягнення — внутрішня дестабілізація завдяки зовнішній підтримці рухів місцевих меншин. Франція, з огляду на її власну історію, — ідеальне втілення держави-нації, — найпідхожіша мішень у цій битві. В іншому місці «*Європи Етніки*» бачимо, що рух до мети також відбувається внаслідок «поширення цієї нової ідеї серед євро-

³ Александр Марк (1904–2000) — франц. письменник і філософ, розробляв концепцію «інтегрального федералізму» (започатковану П'єром-Жозефом Прудоном), співзасновник у 30-х роках журналу «*Esprit*», у якому розробляли персоналістську концепцію як основу «глобального» («інтегрального») федералізму. В 1930-му разом з однодумцями видав «Маніфест за новий порядок», створив організацію й газету «Новий порядок» (заперечували систему безпеки Ліги Націй як основану на національно-державному принципі суверенітету; джерело законів вбачали в місцевих порядках, правах груп тощо). Учасник Опору. 1943 р. — співзасновник «Європейського федералістського руху». 1948 р. разом з р. Ароном написав маніфест «інтегрального федералізму», де розглянули роль федералізму в Європі на противагу лібералізму та соціалізму — Прим. перекл.

⁴ Йдеться про Ніцький саміт глав держав і урядів ЄС 2000 року — Прим. перекл.

пейських державних діячів»⁵, — далекоглядний замір, слід сказати, — і завдяки ідеологічній пропаганді серед молоді на стажуваннях та дослідницьких сесіях стосовно етнічної сутності. Та все ж можна сподіватись: «Було б дивно, що в наш час відмови від усіх цінностей та тверезої дійсності *держава-нація*, табу, лишається тільки предметом нерационального й дорогоцінного поклоніння»⁶.

Виникає враження, що майже через сорок років цей проект дає результати. Не лише відмова від найважливіших складників суверенітету вже позбавляє Францію вільного вибору своєї долі, але й внутрішні конфлікти, зокрема й етністська пропаганда, що спричинила конфлікти «національностей» і яку розпалює Європейська хартія регіональних або меншинних мов, загрожуючи єдності. Ця Хартія означена традиційним німецьким поняттям нації як органічної цілісності етнічного характеру, а не французькою концепцією суто політичної природи, за якою француза визначено громадянством, а всілякі розбіжності стосуються приватної сфери. Отже, захист мов у Хартії — тільки культурне алібі для справжньої контрреволюції: перетворювати вільних і рівних індивідуумів на незначних представників етнічних груп у федеральній Європі регіонів. Це рішучий крок до загального визнання меншин, необхідний для нової європейської імперії, для обґрунтування своєї зверхності, що суперечить політичній культурі Франції, як це підтвердила Конституційна рада⁷ своїм рішенням від 15 червня 1999 р.

Відповідальність за сформульований 1964 р. проект «повалення державно-національних суверенітетів взяли «ми», чії особи слід уточнити. До 1986 р. «Європу Етніку», що виходила у Відні, представляли як «щоквартальний журнал етнічних питань, який містив офіційні повідомлення Федералістського союзу європейських етнічних спільнот». Аббревіатурою останній офіційно позначається як «UFCE», а не «UFCEE», — як це стверджує Жан Сибіль (Jean Sibille), відповідальний за справи регіональних мов у Міністерстві культури в 1998–1999 рр. і їх запеклий захисник⁸, — одна «Е» поєднує, в крас-

⁵ *EE*, 1966, р. 17.

⁶ *EE*, 1966, р. 84–85.

⁷ Найвищий орган, що здійснює контроль за дотриманням Конституції.

⁸ Jean Sibille, *Les Langues régionales*, р. 97.

номовному скороченні, що має ціну програми, еквіваленти «етнічний та «європейський». Цей «Союз «відомий також під своєю англійською назвою «Federal Union of European Nationalities» («Федеральний союз європейських національностей») і в німецькій мові має назву «Föderalistische Union Europäischer Volksgruppen» («Федералістський союз європейських етнічних груп» — ФСЕЕГ⁹.

Союз розташований у Фленсбурзі, в Шлезвіг-Гольштайні. У статті 39 його статуту зазначено, що «в разі сумніву німецький текст статуту — вирішальний», і, власне, поняття «*етнічна група*» (*Volksgruppe*) — типowo німецьке, саме німецька абрєвіатура FUEV якнайліпше придатна, щоб його представляти, подобається це чи ні Жанові Сибіло. У своїй праці про регіональні мови він насправді пише неохвально: «Задумувалось, що організація, названа саме UFCEE (*sic*) (Федеративний (*sic*) союз європейських етнічних спільнот) відіграє певну роль у розробленні Хартії та матиме стосунки з групами крайніх правих пангерманістів». Він додає як заувагу, що «в документах, які стосуються UFCEE, використовується німецька абрєвіатура цієї організації: FUEV (Federalistische (*sic*) Union Europäischer Völker (*sic*) (Федералістський союз європейських народів)»¹⁰.

Помилка щодо значення «V», з усіх, котрих він припустився, є найфатальнішою. Ця буква насправді не є абрєвіатурою «Völker», що означає «народи». Якби це була випадковість, її, зрештою, було б цілком досить, щоб успішно підживлювати суперечки, позаяк ці два слова відсилають до двох ворожих політичних культур. Проте буква V — це й «Volksgruppen», термін, що виник 1939 р. і замінив тоді «Minderheiten» (меншини)¹¹. Його вживав Гітлер (Hitler), аби виправдати свою загарбницьку політику. Однак він не зник з «Третім Райхом», його досі вільно використовують. Це одна з тих маленьких «доз миш'яку»¹², які повільно отруюють розум.

Щоб показати історичну спадкоємність, ледь замасковану під позірність миру, між тим часом, коли цей термін придумали, та сьо-

⁹ Федералістський союз європейських національних меншин.

¹⁰ *Ibid.*, p. 97 et 113.

¹¹ Hans Mommsen, *Von Weimar nach Auschwitz*, p. 289.

¹² Victor Klemperer, *La langue du III Reich*, p. 38.

годенням і щоб цим зупинити нищівні наслідки в нинішній Європі, слід використовувати саме німецьку абрєвіатуру — FUEV (ФСЕЕГ). Хоча німецькі політичні діячі самі не перестають стверджувати, що Німеччина та Європа — єдине ціле. Інакше кажучи, в такому разі слід і розмовляти їхньою мовою, яка створила цей термін.

Отже, треба показати роль, яку ФСЕЕГ відіграв у розробленні Хартії, та місце, яке він займає в самому серці європейських інстанцій. Мови для нього — лише засіб утілення європейського права *етнічних груп*¹³, надто далекого від свободи й рівності. Протівники Хартії нічого не мають проти регіональних мов, прояви яких державна влада, врешті, підтримує. Цим вони навіть рятують свою гідність, оскільки борються з узурпацією Хартії з боку прибічників федеральної Європи регіонів етнічного характеру.

Потрібно також розвіяти моральне враження, що він (ФСЕЕГ) викликає, через так званий захист «меншин», чим вихваляються творці Хартії. Під цим насправді криється щось подібне до підтексту, коли йдеться якраз про «етнічні» меншини. Отож, так само, як це виразив Альфред Гросер (Alfred Grosser)¹⁴, «етнізм — це расизм»¹⁵, і Хартія, по суті, захищає таким чином те, з чим прагне боротися. За Карлом Краусом (Karl Kraus)¹⁶, це хвороба, яка береться за власну терапію. Так задуманий захист меншин послужив інтересам Німеччини протягом усієї її нещодавньої історії й робить це дотепер. Що в цій війні Франція буде мішенню всіх атак, не дивно, оскільки її політичний вибір — відмова від визнання меншин на своїй території — вносить безлад в європейський пейзаж. Все-таки не можна говорити про такі речі, не використовуючи словникового складу «етнізму» й таким чином не забезпечуючи цим мимоволі пропаганди. Можливо, демонстрування останньої змогло б бути для нього протиотрутою.

¹³ Або національних меншин. Далі — етнічних груп — Прим. перекл.

¹⁴ Альфред Гросер (н. 1925) — німецько-французький публіцист, соціолог і політолог — Прим. перекл.

¹⁵ Le Figaro, 13-9-2000.

¹⁶ Карл Краус (1874–1936) — видатний австрійський письменник, публіцист, сатирик, лірик, майстер афоризмів, драматург, покровитель молодих авторів, мовних і культурних критиків, гострий критик жовтої преси — Прим. перекл.